

**СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ
КОМПЕТЕНТІСНОЇ ОСВІТИ**

У статті порушуються проблеми синергетичного підходу до формування освітнього процесу в рамках взаємозалежних освітніх систем. Особлива увага приділяється формуванню метапредметних компетентностей, які відповідають за формування навчальної діяльності суб'єкта навчання, його здатності до освіти впродовж життя. У цьому контексті аналізуються підходи до забезпечення особистісної орієнтованості роботи студента з літературними джерелами.

Ключові слова: система освіти, синергетика, міждисциплінарність, парадигма, компетентність.

Іманентною характеристикою освіти є її синергетична природа, що, передусім, реалізується через принцип міждисциплінарності, трансдисциплінарності, метапредметності і безпосередньо пов'язана зі зростанням ролі освіти в життєдіяльності сучасного суспільства, посиленням ролі суб'єктності в економічному, соціокультурному просторі. «Освіта як сфера життєдіяльності людини і як соціальний інститут є складним соціальним організмом, який функціонує відповідно до законів природи і суспільства... Системний характер освіти визначає її взаємозв'язки з іншими соціальними підсистемами – економічною, політичною, культурною тощо і дає можливість під час дослідження враховувати їх кількісно-якісні та структурно-динамічні характеристики»¹.

Синергетичний підхід в освіті набуває особливої актуальності на етапі переходу на компетентісну парадигму (Ю. Євтушенко, В. Кремень, Г. Серіков, С. Сисоєва, В. Огнев'юк та ін.), відповідно до якої визначається блок базових (системотвірних) компетентностей, які об'єктивуються в моделі «Випускник» і слугують орієнтиром формування змісту освітньої діяльності, процесуально-технологічної основи його реалізації в навчальному процесі.

Можна виділити наступні рівні змістової інтеграції. **Перший рівень** стосується блоку навчальних дисциплін відповідного змістового спрямування (десять ключових компетентностей, центрованих за змістовій інтеграції споріднених навчальних дисциплін означені як: лінгвістично-комунікативна компетентність, природничо-технологічна, інформаційно-цифрова, математична, соціально-громадянська, соціокультурна, екологічна та ін.). **Другий рівень** означає характер взаємодії, взаємозв'язку та взаємообумовленості цих компетентностей, які інтегрально

передбачають формування у свідомості школяра цілісної картини світу (інтегруючи зміст усіх навчальних дисциплін). І **третьий, найвищий рівень** інтеграції стосується глибинної сутності компетентної освіти, що реалізується через взаємодію освітнього та особистісного, взаємодію досвідів того, хто вчить і представляє наукову інформацію з відповідної навчальної дисципліни (безвідносно до рівня освіти), та того, хто вчиться і осмислює її через систему сформованих особистісно орієнтованих цінностей, домінуючих пізнавальних інтересів, пріоритетів розвитку. Інтегрально у Концепції «Нової української школи» вони визначені як «Особистість», «Патріот», «Інноватор»².

На перетині взаємовідносин природничо-наукового, соціального, гуманітарного знання вибудовується спільний понятійно-смысловий та змістово-діяльнісний простір цілісного сприйняття об'єктивної реальності та її системного осмислення (аналізу) у контексті природних, соціальних, історичних та інших об'єктивно заданих взаємозв'язків та взаємозалежностей, що дає можливість не лише «скомпонувати» цілісну картину світу, поєднуючи знання з навчальних дисциплін, які опікуються його сегментами, не автономізуючи їх змістово-структурну організацію, а інтегруючи їх у складній системі взаємозалежностей.

Синергетика в освіті відображає її глибинні смисли, природні закономірності розвитку як освітньої діяльності, так і особистості її суб'єкта, забезпечуючи концептуалізацію наукових знань, їх актуалізацію у конкретно заданих умовах та, відповідно, трансформацію на власний життєвий (освітній, професійний, соціальний) простір. Акцент переноситься із запам'ятовування змісту освіти (навчальної інформації з різних навчальних дисциплін) на рівень роботи над нею (реструктуризації, переробки та осмислення відповідно до пріоритетних особистісних смислів, актуальних потреб, ситуаційних у тому числі, творчого використання).

Як зазначає В. Кремень, «міждисциплінарний і трансдисциплінарний характер синергетики виявляється в холістично-мережевому способі структурування реальності. Такий підхід став результатом інтеграційної тенденції, спрямованої на «стирання» граней між окремими науками, їх спеціалізації у проблемах, а не предметах. Приймаючи принцип взаємодії як основний методологічний принцип, синергетика відкриває шлях перетворення нерівноважності (нестабільності) у рівноважність (стабільність), передбачає досягнення певної співмірності в масштабах деструкції і конструкції («хаосу» і «порядку»), які послідовно змінюють одна одну»³.

Зазначені концептуальні позиції переорієнтації системи освітньої діяльності школярів на основі Концепції «Нова

українська школа» (2016) та Закону «Про освіту» (2017) обумовлює необхідність переосмислення та переформатування системи професійної підготовки педагогів, які будуть здатні реалізувати ці складні функції системи компетентнісної освіти. У свою чергу, так само актуалізується проблема смислової, технологічної переорієнтації освітньої діяльності викладачів закладів педагогічної освіти, які повинні безальтернативно запрограмувати поетапний перехід на інноваційні, особистісно орієнтовані освітні технології. Логіка зазначеної позиції полягає в тому, що зміни освітньої парадигми школи повинні безпосередньо обумовити адекватні зміни системи професійної та післядипломної освіти педагога, професійного саморозвитку викладача університету. Синергетичність підходу полягає у єдності та взаємозалежності оновлення всіх цих систем у рамках спільної концепції та базових підходів до змістово-технологічного забезпечення процесу.

Головну складність процесу вбачаємо в тому, що у традиційних умовах інформаційно-репродуктивної освіти навчальна діяльність більшою мірою трактується як передача педагогом (безвідносно до рівня) навчальної інформації та перевірка рівня її засвоєння, практичного використання у типових ситуаціях. За таких умов учень (студент) є об'єктом освітньої діяльності і педагог практично не переймається проблемою концептуальних, теоретичних основ навчальної діяльності (важливо знати предмет і передавати цінну навчальну інформацію у зручний для себе спосіб). Компетентнісна освіта задає принципово новий формат навчальної діяльності і програмує якісно інший її результат: не знання та вміння, а компетентності, сформовані на їх основі.

Зрештою, сформувалася ситуація, коли учитель, викладач не зможе перейти на систему інноваційної, компетентнісної освіти, поки не осмислить її теоретико-практичні основи, які забезпечують психолого-педагогічні, методичні сфери наукових знань. Лише за таких умов він буде готовий цілеспрямовано та усвідомлено формувати навчальну діяльність на основі суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, тобто як реально інтерактивну навчальну діяльність (технологічне підґрунтя компетентнісної освіти). Саме тому, одним із трьох складників вимірювання професійної компетентності вчителя, відповідно до Закону «Про освіту», є діагностика психолого-педагогічних компетентностей, які відповідають за розуміння сутності інноваційної освіти, що визначає здатність її трансформувати на власну практичну діяльність.

Об'єднати та відповідно цілеспрямувати інноваційний розвиток систем шкільної, професійної та післядипломної освіти, що відзначаються високим рівнем взаємозалежності,

можна в умовах сформованості цілісного освітнього простору регіону з адекватною управлінською складовою. Закономірно, що саме університет буде реалізувати функцію головного суб'єкта цих процесів, оскільки у ньому акумульований найвищий потенціал інтеграції наукової та освітньої діяльності, що уможливає, передусім, забезпечення наукового супроводу модернізації взаємозалежних систем: формування концептуальних засад освітньої діяльності; програмування поетапного поступу до інноваційних стандартів, зважаючи на реальний рівень та потенційні можливості регіону (освітнього округу), навчального закладу, педагога (система в системі, зберігаючи адекватний рівень автономності); організація спільної науково-методичної діяльності; розробка діагностичного інструментарію вимірювання рівня ефективності модернізації освітньої діяльності навчального закладу, діяльності педагога за реальними, а не формальними критеріями якості.

Проаналізуємо синергетичний підхід з позиції формування компетентностей, які мають найвищий потенціал метапредметності: це когнітивно-пізнавальні процеси, які у Концепції позначені як «вміння вчитися», забезпечуючи перманентність навчання, формування позиції того, хто навчається як суб'єкта освітньої діяльності, що реалізується упродовж життя. Отож, йдеться про компетентність, яка однаковою мірою актуальна для систем шкільної, університетської, післядипломної освіти. Окрім того, вона стосується всіх навчальних дисциплін, слугуючи головним критерієм та умовою їх якісного опрацювання.

Синергетичний підхід в освіті орієнтує на мислительно-когнітивні процеси, спрямовані на особистісне самовизначення, самотворення у всіх вимірах в її контексті. Як зазначає О. Ас-таф'єва, «евристичний потенціал синергетики повною мірою виявляє себе у співмірності з філософською рефлексією, ціннісно-смысловими установками в розумінні культури, з цільовими орієнтирами, котрі в сукупності відображають творче і ціннісно-смыслове начало в культурі»⁴.

Зважаючи на зазначене, сучасна концепція компетентнісної освіти передбачає перенесення акцентів на когнітивні процеси, які відповідають за «переробку» та «привласнення» наукової, навчальної інформації, визначеної рамками можливостей навчальних дисциплін, системи самоосвіти, а також актуальним рівнем сформованості інтелектуальної, навчальної діяльності її суб'єкта. Активний розвиток когнітології або когнітивної науки (лат. *cognitio* пізнання + греч. *logos* учіння) визначається як високим системо-твірним (синкретичним) потенціалом, сутність якого полягає в холістичному дослідженні феномену, інтегруючи всі науки, предметом яких є

теорія когнітивно-пізнавальної діяльності (філософія, логіка, освітологія, психологія, педагогія, методики та ін.), так і системним дослідженням процесів, орієнтованих на процесуальну, технологічно-методичну складову опрацювання наукової інформації як основи навчального матеріалу (більшою мірою педагогіки, методики).

Центрація на сутності когнітивно-пізнавальних процесів у структурі всіх навчальних дисциплін активує високий об'єднавчий потенціал, який, з однієї сторони, буде забезпечувати формування когнітивної сфери особистості на основі спільних методолого-теоретичних основ у сукупності механізмів, закономірностей, структури, принципів, логіки реалізації, з іншої – сприятиме інтеграції змісту навчальних дисциплін (самоосвітньої діяльності), у яких ці процеси об'єктивуються.

На рівні методології освіта трактується як двохвекторний процес, з одного боку – пізнання об'єктивної реальності, що позначається філософами як сходження до «універсуму смислів» (Гегель), з іншої – як суб'єктивізація об'єктивно заданого знання на основі наявного досвіду індивіда, для школяра, студента – інтерпретації навчальної інформації та її «привласнення «на основі «Я-концепції», наповнюючи зміст освіти особистісними смислами. А це означає, що саме технологія навчальної діяльності повинна взяти на себе функцію забезпечення особистісної орієнтованості освіти.

Розуміння сутності когнітивно-пізнавальних процесів у структурі навчальної діяльності школяра, студента, педагога як таких, що мають спільну основу і чітку особистісну детермінованість, та особливостей їх реалізації, зважаючи на різний змістовий контент та цільову спрямованість, сприяють формуванню суб'єктної позиції в навчанні, а відтак і здатність до самоактуалізації, самоорганізації, перманентної освітньої діяльності на саморегулювальній основі.

Іншими словами, компетентності, які пов'язані з «вмінням вчитися» є метапредметними і такими, що потребують чітко визначених концептуальних засад формування та розвитку навчальної діяльності, її переходу на рівень самоосвіти, що реалізується впродовж життя. Концепція має об'єднувати навчальні заклади всіх рівнів, забезпечуючи цілеспрямованість розвитку навчальної діяльності, поетапність нарощування ефективності за базовими показниками якості (школа – виш – післядипломна освіта), і що головне – всіх педагогів у рамках визначеної освітньої системи.

Візьмемо, для прикладу, такий сегмент навчальної діяльності як робота з літературними джерелами, що є метапредметним і таким, що має високий об'єднуючий потенціал. Це надзвичайно важлива і складна проблема, що потребує глибо-

кого, системного наукового аналізу, однак уже сьогодні можна спроектувати окремі підходи до оптимізації роботи учня, студента, педагога з літературою, виходячи з базових стандартів інноваційної освіти.

Опрацювання літературних джерел не є автономним сегментом навчального процесу, тому за логікою цей вид діяльності повинен бути підпорядкований основним принципам компетентної освіти. Ми зробили спробу проаналізувати підходи до оптимізації роботи студентів з літературою різних типів і рівнів.

Немає необхідності доводити, що надзвичайно мобільним суб'єктом формування професіоналізму майбутнього вчителя є літературні джерела різного спрямування (підручники, навчальні посібники, методичні розробки, періодичні видання, першоджерела, архівні матеріали та ін.). Література в рамках інформаційно-репродуктивної система професійної підготовки традиційно виконує функцію «інформатора», орієнтуючи читача не на взаємодію досвідів, а не просте споживання інформації, хоча потенційно правильне читання літератури є за своєю суттю особистісно орієнтованим. Творчий студент, що формує свою професійну позицію та стиль майбутньої діяльності, завжди читає, думаючи про себе, осмислюючи ідеї, розмірковуючи над їх суттю, співвідносить зі своїм баченням цінності запропонованих автором позицій, проектує варіанти їх адаптації в своїй професійній діяльності, збагачуючи її як за змістом, так і за формами реалізації. Очевидно, проблема полягає не в тому, щоб шукати саме такого читача, а в тому, щоб допомогти кожному студенту формувати таку технологію роботи з літературою, за якою він актуалізує власний досвід, реально працює на особистісне та професійне самовизначення, саморозвиток. Прикладом такого рівня опрацювання літературних джерел є науково-дослідна діяльність: йдеться про індивідуальну пошукову роботу, яка не може бути продуктивною без глибокого наукового осмислення ідей та трансформації їх на площину власний наукових та професійних позицій.

Проаналізуємо навчальну педагогічну, методичну літературу, яка сформована у такий спосіб, що студентам пропонується навчальна інформація трьох рівнів: **теоретичні основи**, сформовані на основі результатів дослідницької роботи науковців відповідної галузі; інформація про **практичні підходи** до організації педагогічного процесу: технології, методи, прийоми, форми; **зразки практичної діяльності** вчителів (уроки, виховні заходи та інші форми) апробованих в системі педагогічної діяльності школи. Бракує сегменту, який би опікувався процесом трансформації теоретико-практичних основ організації педагогічного процесу на рівень власної,

особистісно означеної концепції та технології організації професійної діяльності. Тому оригінальні знахідки учителів, що ефективно працювали в якийсь часовий період або сьогодні працюють за інноваційними технологіями, в яких закономірно є багато цінного матеріалу, частіше сприймаються як стандарти, що можна копіювати в цілому або використовувати їх елементи. Приреченість копіювання в освітній діяльності формує недовіру студента до такого роду інформації, що і породжує «прірву» між педагогічним знанням (традиційно теорією) та педагогічною практикою.

Особистісно орієнтована робота над літературними джерелами – це робота над ідеями, в результаті якої – їх творче «привласнення», адаптація, а то і творення своїх, означених власною професійною концепцією, стилем діяльності. Тому і в навчально-методичній літературі важливою є проміжна ланка, яка б опікувалась процесом визначення основ трансформації теорії на рівень конкретних практичних моделей. Наприклад, цінним у даному контексті буде забезпечення розуміння саме процесу творення практики, в основі якого – осмислення теоретичних положень у контексті власної професійної концепції, тобто опис ситуації взаємодії досвідів, результатом якої є обґрунтування свого варіанту побудови відповідної форми практичної діяльності. Закономірно, що саме викладач на навчальному занятті повинен взяти на себе функцію такої особистісно орієнтованої інтерпретації навчального матеріалу (тексту відповідного літературного джерела), а не відтворення чи переповідання інформації, що, на думку студента, далека від реальної практики.

У рамках такої роботи відбувається складний процес філософської, психолого-педагогічної інтерпретації освітніх процесів, явищ, реалій, свого роду колективне «думання» над їх суттю, закономірностями, тенденціями розвитку, що сприятиме подальшому «привласненню» інформації, що пройшла особистісну обробку і об'єктивується у мислительній діяльності студента, його професійній свідомості, особистісно означених професійних позиціях. Лише за такого підходу професійно цінна інформація може забезпечувати індивідуалізацію навчальної діяльності, регулювати процес професійного становлення кожного окремого студента. Наприклад, якщо йдеться про цілі освіти у різні історичні періоди, то студенту важливо зрозуміти процес їх формування з тим, щоб усвідомити особливості цілеутворення в умовах нової соціально-економічної ситуації, що складалася, співвіднести цілі традиційної освіти та інноваційної, довести логіку і безальтернативність вибору нової освітньої стратегії в державі. Тобто, студент починає розуміти філософією та технологією цілеутворення, формувати

вміння враховувати весь комплекс факторів, тобто може використати ці компетенції і до процесу цілеутворення стосовно власних моделей педагогічної діяльності, навчального процесу, професійного становлення загалом, проектуючи кожний подальший етап діяльності, логіку оптимального шляху досягнення її кінцевих цілей.

Отож, предметом особливої опіки має стати процес, що складає основу особистісно орієнтованої освіти і який об'єктивно «випав» у класичній інформаційно-репродуктивній системі, це свого роду «місток», що передбачає технологію трансформації теорії на рівень власної педагогічної діяльності не через традиційне «перенесення» зразків (реально їх копіювання), а через творення своїх у структурі особистісно означеної концепції та технології професійної діяльності.

Важливо забезпечити єдину концептуальну основу, спільність підходів до формування особистісно орієнтованої навчальної діяльності школярів, студентів, педагогів, в основі якої – суб'єктність їх позицій та програмування поетапного переходу на вищі щабли якості, що інтегрально визначає здатність навчатися впродовж життя.

Примітки:

1. Сисоєва С.О. Освіта як об'єкт дослідження. *Шлях освіти*. 2011. № 2 (60). С. 6.
2. Концепція «Нова українська школа» (оновлено 3.04.2017). URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
3. Синергетика і освіта: монографія / за ред. В.Г. Кременя. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. С. 9.
4. Астафьева О.Н. Социокультурная синергетика: предметная область, история и перспективы. *Синергетическая парадигма. Синергетика образования*. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 470-471.

The article deals with the problems of the synergetic approach to the formation of the educational process within the framework of inter-related educational systems. Particular attention is paid to the formation of meta-objective competencies that are responsible for forming the educational activity of the subject of learning, his ability to education throughout his life. In this context, approaches to ensuring the personal directed student's work with literary sources are analyzed.

Key words: education system, synergetic, interdisciplinary, paradigm, competence.

Отримано: 23.10.2018